

ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИНІТАРСЬКОГО МОНАСТИРЯ СТАНІСЛАВІВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

© Сербін А. 2021

Монастир та костел чернечого ордену тринітаріїв були важливою частиною первісної розпланувальної структури міста-фортеці Станіславова (сьогодні місто Івано-Франківськ), архітектурним комплексом наземних, казематованих і підземних споруд сакрального, житлового і складського призначення. Досліджено первинний вигляд та склад, історичні періоди розбудови, подальший розвиток та сучасний стан сакрального комплексу ордену тринітаріїв.

Ключові слова: втрачені сакральні об'єкти, каземати, костел, монастир, орден тринітаріїв, Станіславівська фортеця.

Постановка проблеми

Проблема збереження та представлення унікального історико-архітектурного міського середовища, цінної історичної забудови, що знаходиться під загрозою знищення, є ускладнена його недостатнім дослідженням, масштабністю цих споруд, численними змінами, які були внесені у планувально-просторову структуру впродовж періоду існування комплексів. Це пов'язано, певною мірою, із історичними подіями в Західній Україні, приналежністю цих земель впродовж століть до різних держав. Для відновлення та збереження історичних міст першочерговим є завдання виявлення та дослідження цінних об'єктів, для їх подальшої реставрації та пристосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Десятки істориків, архітекторів, краєзнавців залишили про цей комплекс свої нариси чи статті. Однак сам костел ретельно не досліджувався, оскільки був зруйнований ще в XIX столітті. Використовуючи метод аналогій архітектором Зеновієм Соколовським нещодавно було зроблено графічну реконструкцію фасаду тринітарського костюлу і монастиря. За основу автор брав фасади тринітарських чернечих общин у Кам'янці-Подільському та Луцьку. З огляду на використання методу аналогій до цієї роботи слід ставитися з пересторогою, оскільки вона не підтверджена жодним реальним іконографічним джерелом доби функціонування монастиря. Цю тезу підтверджує і віднайдене нами джерело.

Мета статті

Дослідження проводилося з метою визначення первинного вигляду костелу та монастиря тринітаріїв в Станіславові, його будівельних періодів, складових частин комплексу, планувальної структури та стану збереження.

Етапи процесу дослідження:

1. Виявлення і аналіз історичних, картографічних й іконографічних джерел.

2. На основі порівняльного аналізу віднайденого джерела зі збереженими тринітарськими костелами ідентифікувати первісний вигляд втраченого костелу у Станіславові.
3. Визначення будівельних періодів та етапів функціонування, первісних складових частин комплексу.
4. Ідентифікація існуючих складових та визначення стану збереження комплексу.

Виклад основного матеріалу

Будівля тринітарського монастиря є білю плямою в історії Станісловова, адже її ніхто ретельно не обстежував та не досліджував. Ченці-тринітарії займалися викупом полонених з татарської і турецької неволі, місіонерською діяльністю, просвітництвом. На монахів покладался обов'язок догляду за прилягаючим до їхньої ділянки півбастіоном (Рис. 1), який був споруджений при реконструкції укріплень та добудові резиденції власника до шестикутної фортеці (Рис. 2). Збережена на сьогодні споруда по вул. Старозамкова, 2 десятки разів перебудовувалась, але в ній все ще можна простежити автентичну частину монастирських келій.

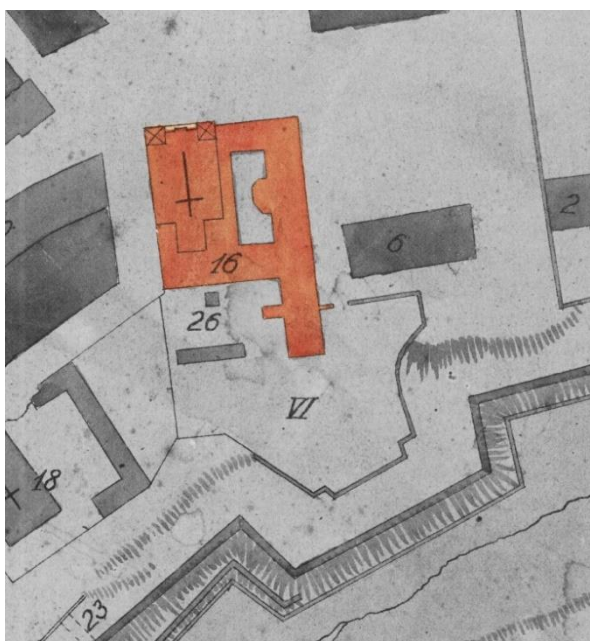

Рис.1. Розташування Тринітарського монастиря та півбастіону на карті міста Станіславова 1792 р.

Рис.2. Накладання схеми шестикутної фортеці 1662 р. на карту міста Станіславова 1792 р. (за Ч. Хованцем)

На сьогоднішній день споруда перебуває в незадовільному стані. Збережене крило монастиря на плані розміщене на схід від ринку біля тринітарської площі. Споруда цегляна, двоповерхова, у плані складної конфігурації, що сформувалася під час будови і пізніших прибудов. Дійшла до нас у стильових формах казенного класицизму майже без архітектурних прикрас, зі значними змінами як у планувальній схемі ярусів, так і в загальній архітектурі фасадів, про що свідчать численні закладені та новоутворені дверні чи віконні прорізи. Контрфорси в дворовій частині пізнішого походження.

Первинну будову можна простежити в лівому крилі споруди. Тут значна товщина стін (досягають 1,8 м) та численні глибокі ніші в них свідчать про монастирський характер кам'яниці. Хрестові, парусні та циліндричні склепіння першого поверху збереглось від первісного варіанту будинку. Планування – коридорне з добудованими в радянський період

перегородками. В цей ж період змінено планування кімнат та зрйновано частину склепінь. На першому поверсі в будівлі розміщені магазини, а з внутрішньої сторони першого поверху та на другому – офісні приміщення.

Тринітарії осіли в Станіславові з ініціативи засновника міста, воєводи київського Андрія Потоцького. 16 жовтня 1690 року він виділив монахам 17 000 злотих для спорудження дерев'яного костелу. Через чотири місяці було отримано дозвіл Львівського ординаріату на побудову костелу і келій (Ostrowski, 2008, с.356). За краєзнавцем Венедиктом Площанським, А. Потоцький повернувшись із Варшави, «відразу наказав приготувати потрібний будівельний матеріал для спорудження тимчасового монастирського приміщення» для шести монахів (Площанський, 2009, с.23).

Дерев'яні костьол св. Трійці і Найсвятішої Діви Марії і кляштор споруджено впродовж 10 місяців. 18 грудня того ж року канонік Станіславівської капітули Степан Барвінкевич провів освячення комплексу. Це був четвертий зведений релігійний дім ордену тринітаріїв в Польщі (після Львівського, Варшавського та Краківського) (*Krótką historia zakonu Trójcy Przenajświętszej na terenie Polski*, 2010). Монастир займав крихітну територію, тому син Андрія, воєвода київський, майбутній гетьман великий коронний Йосиф Потоцький разом із дружиною Вікторією з Лещинських подарували ченцям прилягаючий до нього майдан зі шпихліром (отримала назву Тринітарська площа), а також землі між кляштором і валами фортеці. У 1718 р. Й. Потоцький виділив ще 30 000 зл. пол. для зведення мурованого костелу і монастиря. Наріжний камінь під костел було закладено вже наступного року. Завдяки щедрим пожертвуванням в монастирі могли проживати одночасно 13 монахів, закладено новіціат. Будова нового костьолу і монастиря тривали 14 років. Монастир будувався в два етапи. В 1729 році було закладено тильну частину, фундамент якої був покладений позаду костелу («a tergo ecclesiae»). В цій частині було запроектовано 6 приміщень. 20 серпня 1738 року закладено другу, двоповерхову, частину монастиря «in fronte ecclesiae», тобто попереду костела (Ostrowski, 2008, с.356).

Частково будівництво було призупинене через несприятливі політичні події та відсутність коштів. Завдяки дофінансуванню будівництва королівським полковником Павлом Нітославським та його сином Францом її закінчено у 1732 р. В книзі 1753 року «*Hypomnema Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum*» подається опис монастиря: «... з двома воротами, одні з боку міської площі, інші – для корпусу келій з найбільшими двома залами, і п'ять кімнат для зручності релігійних жителів та однією кімнатою перед корпусом келій для прийому гостей» (*Hypomnema Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum*, 1753, с. 504).

Освячення відбулося 5 липня. Святиня отримала назву Святих Петра і Павла. Ще до появи мурованої споруди монастиря в ньому навчалися діти шляхти зі Станіславівської околиці. У 1726 р. на засіданні генеральної капітули тринітаріїв доповідачі відзначали, що в Станіславівському монастирі функціонують філософські студії. Про монастир було відомо далеко за межами міста завдяки діяльності братства серця Ісусового та перебуванню у костьолі чудодійних образів Ісуса Христа та Святого Фелікса Валезія (Ostrowski, 2008, с.357).

Функціонував мурований монастир недовго – 43 роки. 17 березня 1783 р. вийшов декрет австрійського цісаря Йосифа II про ліквідацію ордену тринітаріїв. З Відня до Львова прибув спеціальний представник уряду і провадив справи ліквідації. Будівлі передано в розпорядження цісарсько-королівського крайового шляхетного суду. На другому поверсі розмістилися судові кімнати, на першому і в підземеллях влаштовано в'язничні камери (Pawłowiczowa, 2014, с. 479). Після двох пожеж на стінах костьолу з'явилися великі тріщини, тому щоб уникнути людських жертв його розібрали після 1820 р. Чудодійний образ Ісуса Христа та начиння храму перенесли в протилежне крило, де деякий час функціонувала каплиця з пишним вівтарем. Після 1883 року кляштор неодноразово перебудовали.

У 1914 р. прийнято рішення про перебудову колишнього монастиря під другу польську гімназію. В ході підготовчих робіт знесли більшу частину будинку, зокрема, крило, що було витягнуте в глибину кварталу (Рис. 3). Перша світова війна зупинила роботи, а після війни їх не продовжували. У

міжвоєнний період у будинку монастиря розташовувалася чоловіча семінарія, а пізніше - середня школа (Ostrowski, 2008, с.357)

Частково відомо й про зовнішній вигляд підземної частини монастиря, до якої через провалля,

Рис.3. Ідентифікація складових частин монастирського комплексу на аерофотозйомці Станіслава, 1920-ті рр.

що відкрилося у 2012 р. і 2015 р. спускалися члени історико-краєзнавчого об'єднання «Моє місто» В. Іваночко, З. Федунків, І. Бондарев, В. Романець, І. Панчишин. Обміри кількох камер підземелля провела канд. архітектури Л. Поліщук. Підземна частина вражає парусними і бочковими склепіннями з каменю і цегли й півциркульними опорами довгих коридорів. Натомість справжній вигляд костюлу невідомий дослідникам.

Намагаючись розшукати іконографічні джерела про монастир нам вдалося виявити рисунок фасаду костюлу і монастиря на мапі польсько-литовської провінції тринітаріїв з назвою «Мара polsko-litewskiej prowincji trynitarzy pw. św. Joachima». Мапа укладена у 1748 р. у Відні картографом Яном Якобом Лідлом, рисунки виконував монах Францішек аб Анжеліс зі Львова. Замість уніфікованих умовних символів, автори карти позначають тринітарські осідки різними рисунками фасадів, що дає підстави твердити про їх співпадання з виглядом оригіналів. На карті зображені фасади тринітарських монастирів у Луцьку, Берестечку, Львові, Браїлові, Теофополі, Бурштині і Станиславові.

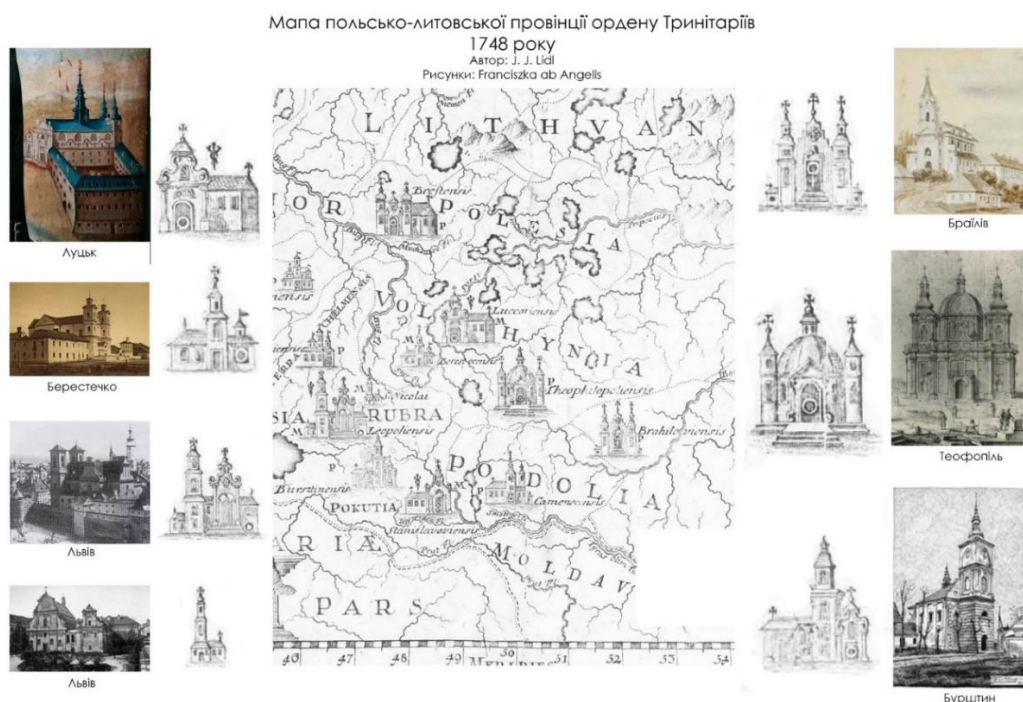

Рис.4. Карта Яна Лідла та ідентифікація фасадів тринітарських монастирів Західної України

Рис.5. Костел та монастир тринітаріїв в Станіславові на мапі Францішека аб Ангеліса, 1748 р.

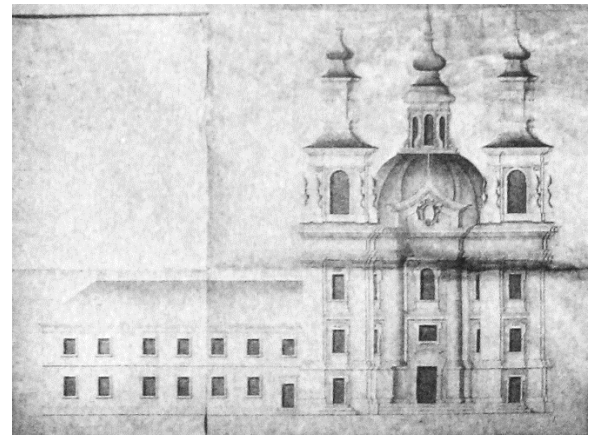

Рис.6. Проект перебудови костелу та монастиря тринітаріїв, 1847 р.

З метою перевірки ідентичності рисунків Францішека аб Ангеліса ми співставили зовнішній вигляд семи тринітарських монастирів з віднайденою достовірною іконографією (Рис. 4). В ході порівняльного аналізу вдалося з'ясувати, що рисунки костьолів Львова, Луцька, Теофополя, Бурштина, Берестечка, Браїлова на мапі є стилізованими зображеннями, виконаними з натури. На символічному зображенні фасаду монастиря з підписом «Stanislavoviensis» (Рис. 5) відразу кидається в очі барокова стилістика споруди й правильне розташування (костьол – справа, кляштор – зліва).

Співставивши віднайдене зображення тринітарського костелу з віднайденим пізніше проектним планом перебудови костелу та монастиря тринітаріїв 1847 р. (Рис. 6) можна стверджувати що зображення на мапі є стилізованими. Вірогідно, Францішек аб Ангеліс побував у всіх монастирях і зробив зарисовки їхнього зовнішнього вигляду.

Головний фасад костелу увінчували фігурний, пишно декорований фронтон з волютами та невелика башта з латинським хрестом. В тимпані фронтона нерозбірливе символічне зображення у щиті. Головний вхід з масивними дверми підкреслений пілястрами доричного ордеру та рослинним декором над ними. Наріжники костьолу членують пілястри коринфського ордеру. Двоярусний монастирський корпус примикав до костьолу з південного-сходу, утворюючи внутрішнє подвір'я. Вежі костелу, які зображені на проекті перебудови імовірно пізнішого походження.

В архітектурі тринітарських монастирських комплексів, заснованих на теренах Речі Посполитої, переважає середньовічна планувальна структура, тобто три крила монастиря згруповані навколо прямокутного двору, який з четвертої сторони закритий костелом (Рис. 7). Прикладом такої такої панувальної структури є Берестечко, Вільнюс та Луцьк, де монастирі примикали до бокового фасаду церкви утворюючи з боку з'єднання довгий коридор. Іноді в монастирях виникало четверте крило, яке примикало до костелу, зазвичай воно було вужчим ніж інші, така планувальна структура простежується в Краківському та Станіславівському монастирі.

Монастир в Станіславові мав три крила згруповані навколо прямокутного двору, який з четвертої сторони закритий костелом, утворюючи вузький коридор на місці з'єднання. План монастиря був схожим на дзеркально відображену букву F. Розширений план монастиря був спричинений подовженою формою ділянки.

На основі історичного та картографічного аналізу було зроблено гіпотетичну реконструкцію планувальних частин комплексу (Рис. 8). Комплекс складався з наземних та підземних споруд костелу та монастиря, господарських споруд, криниці, саду та оборонного півбастіону з казематами. До сьогодення збереженим є лише частина монастирських келій, окремі насадження саду та частково підземні камери.

Цей об'єкт є цінним зразком історичної архітектурної спадщини, який потребує ретельного обстеження, подальшого дослідження, реставрації та пристосування з метою відновлення первісного силуету міста.

Висновки

Встановлено первинний вигляд костелу та монастиря тринітаріїв в Станіславові, використовуючи метод порівняльного аналізу віднайденого джерела.

Визначено чотири періоди функціонування комплексу: перший період – сакральний об'єкт (1680-ті – 1786 рр.); другий період – суд та в'язниця (1786 – 1914 рр.); третій період – чоловіча семінарія, середня школа (1914 – 1980-ті рр.); четвертий період – приватна власність (2000-і рр. до сьогодні). Досліджено будівельні періоди комплексу

Визначено планувальну структуру костелу та монастиря: середньовічна з чотирма крилами монастиря, згрупованих навколо прямокутного двору, який з четвертої сторони закритий костелом.

Досліджено елементи автентичної планувальної структури монастирського комплексу ОО Тринітаріїв (основні: костел, монастир, підземні камери; додаткові: господарська споруди, сад та город; фортифікаційні об'єкти: півбастіон, каземати).

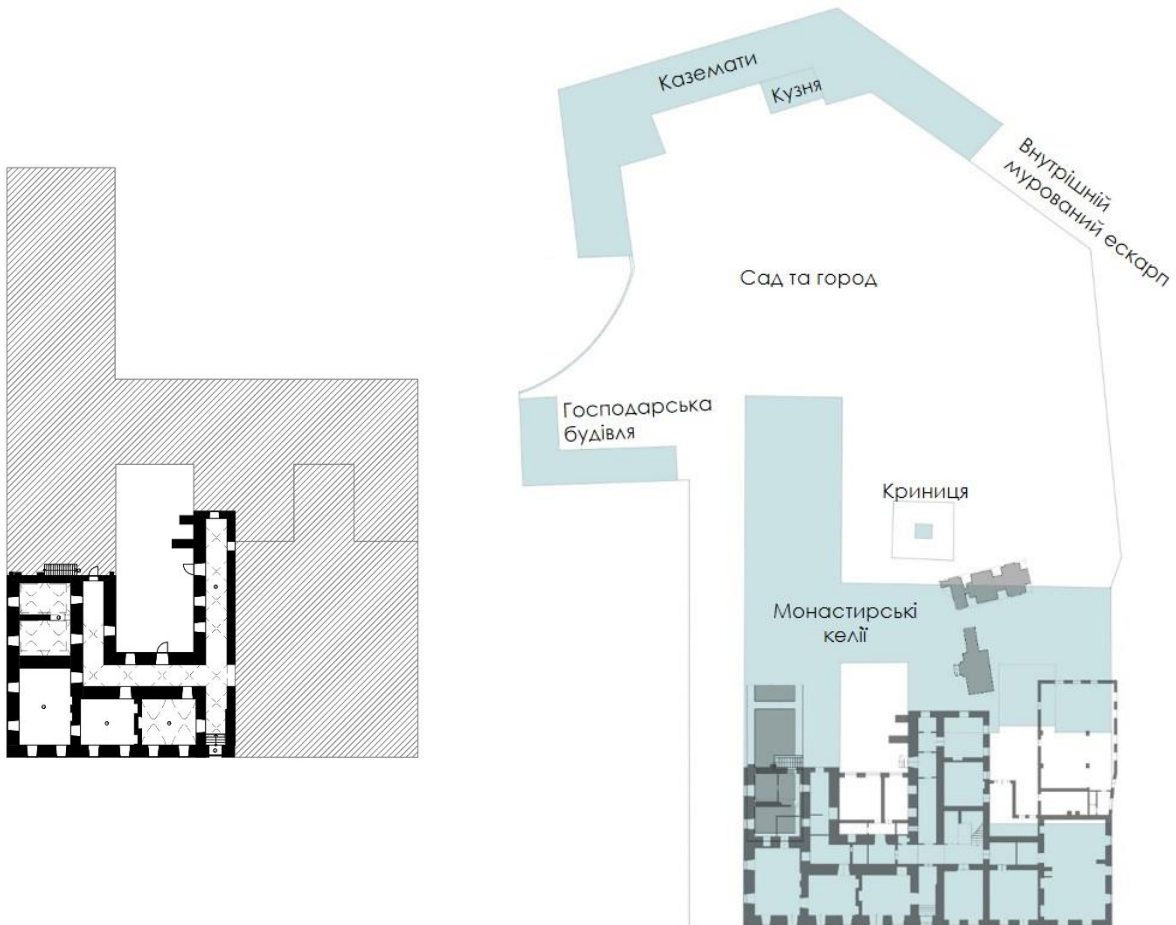

Рис.7. Схема збереження автентичної частини монастиря (за А. Сербін)

Рис.8. Гіпотетична реконструкція планувальних частин комплексу станом на 2 пол. XIII ст. з накладеним сучасним станом споруди (за А. Сербін)

Бібліографія

Hypomnema Ordinis Discalceatorum Sanctissimæ Trinitatis, Redemptionis Captivorum, In Inclytum Regnum Poloniæ introducti, 1753. Typographia Collegii Scholarum Piarum.

Trynitarze OSST, 2010. *Krótką historią zakonu Trójcy Przenajświętszej na terenie Polski (1685 - 1907)* [online] Доступно: <<http://www.trynitarze.pl/index.php/trynitarze-w-polsce>> [Дата звернення 18 Вересня 2019].

Ostrowski J. K., 2008. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*. Краків: Secesja.

Pawłowiczowa, M., 2014. Dziewięć katolickich kościołów Stanisławowa oraz ich losy. *Studia Pastoralne Uniwersytet Śląski*, 10, с. 478-496.

Площанський, В.М., 2009. *Галицько-Руське місто Станіславів з достовірних джерел*. 12-те вид. Івано-Франківськ: Лілея-НВ

References

Ploschansky, V.M., 2009. *Galician-Ruthenian city Stanislaviv from the reliable sources*. 12th ed. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV [in Ukrainian]

Anna Serbin

PhD student

*Architecture and Conservation Department
National University "Lviv Polytechnic", Lviv*

e-mail: serbinanna96@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7892-564X

RESEARCH ON THE TRINITY MONASTERY OF THE STANISLAWOW FORTRESS

© Serbin A., 2021

The Trinitarian monastery and church was an important part of the original planning structure of the Stanislawow fortress city (now Ivano-Frankivsk), an architectural complex of ground and underground buildings with a religious, residential and warehouse purpose. The research identifies the original form and composition, historical building periods, further development and current state of the monastic complex of the Trinitarians.

Dozens of historians, architects, local history explorers have left their essays or articles about this complex. However, the church itself was not examined, as it was destroyed in the 19th century. Using the method of analogies, the architect Zenoviy Sokolovsky has recently made a graphic reconstruction of the facade of the Trinitarian church and monastery. The author took as a basis the facades of Trinitarian monastery in Kamianets-Podilskyi and Lutsk. Due to the usage of the analogies method, this work should be treated with caution, as it is not confirmed by any real iconographic source. This thesis is confirmed by the source we found.

The study was conducted to determine the original appearance of the Trinitarian church and monastery in Stanislawow, its construction periods, planning structure and state of preservation.